

Nótári Tamás¹: Carlos Felipe Amunátegui Perelló: Origen de los poderes del paterfamilias. El pater familias y la patria potestas. Colección Monografías de Derecho Romano, Sección: Derecho Público y Privado Romano 42. Madrid, Dykinson, S. L., 2009. 411 oldal

Debreceni Jogi Műhely, 2010. évi (VII. évfolyam) 1. szám (2010. január) 24-27.

Az Antonio Fernández de Buján professzor által szerkesztett, rangos madridi Colección *Monografías de Derecho Romano* sorozat *Derecho Público y Privado Romano* szekciójának negyvenkettedik köteteként látott napvilágot 2009-ben Carlos Felipe Amunátegui Perelló, a Chilei Katolikus Egyetem (*Pontificia Universidad Católica de Chile*) professzorának monográfiája az apai hatalomról a római jogban. A könyv az előszót és a bevezetést követően az első fejezetben tárgyalja az ősi római *familiára* vonatkozó forrásanyagot és szakirodalmat, illetve definiálja a *familia* kettős, gazdasági és családjogi aspektusait az archaikus jogban (*Conceptos fundamentales sobre la familia Romana arcaica*). A második fejezet a római családfő szerepét és ezzel összefüggésben az apai hatalmat tárgyalja (*El pater familias y la patria potestas*), a harmadik fejezet a családfőnek mint férjnek a jogállását vizsgálja a férji hatalommal összefüggésben (*La manus y el pater familias*), a negyedik fejezet a hatalom alatti feleség magán-, kiváltképp pedig vagyoni jogi helyzetét taglalja (*Loco filiae*). Ehelyütt a kiváló római jogi, ókortörténeti és filológiai ismeretekről tanúbizonyságot tevő szerző által tárgyalt esetek és források közül csupán néhányat van lehetőségünk kiemelni és elemezni, hogy ezeken keresztül rámutassunk munkája főbb érényeire, szemléletmódjának komplexitására és néhány eredményére.

A *potestas* a római jogban minden esetben valamilyen hatalmat jelöl, a *potestas magistratus* az *imperiumot* viselő tisztviselőket illette, a *plena in re potestas* a dolog tulajdonosának a dolog feletti teljes hatalma, melynél fogva „a magáéban mindenki mindazt megteheti, amivel nem zavar másokat”.² A *pater familias* gyermekei felett *patria potestas*, rabszolgái felett *dominica potestas* illette. A *patria potestas*, akárcsak a feleség feletti hatalom, a *manus*, ugyanazon teljes körű családfői hatalom folyománya. Ezen hatalom totális: egyrészt mert mind a szabad családtagok, mind a rabszolgák, mind pedig az élettelen dolgok ennek vannak alávetve; másrészt mert benne foglaltatik a dolog elpusztításának és a fentebb említett személyek megölésének joga is. Tehát a családfőt a személyek és a dolgok felett megillető hatalma (*potestas, manus, mancipium, dominium*) mind ugyanazon ősi hatalomból fejlődtek ki, egyik hatalmi formáció sem szolgált a másiknak példaként, amiből egyértelműen következik Mommsen azon nézetének cáfolata, amely szerint az atyának gyermekén tulajdona állott volna fenn.³ Ulpianus szerint a *pater familias* az, akit házában az uralom megillet.⁴

Köztudott, hogy római jog szerint egyes személyek önjogúak, ilyen a *pater familias*, mások hatalom alatt állanak, ilyen a feleség (*uxor in manu*), a *manicipiumban* lévő személy és a *patria potestas* alatt álló családgyermek.⁵ Noha a forrásokban a *patria potestasnak* több bemutatását fellelhetjük, annak egységes definiálására nem került sor. Feltehetően feleslegesnek vélték ennek kimerítő meghatározását, hiszen a *patria potestas* egyértelműen a római szellem terméke volt, és létét nem az állami törvényhozásnak köszönhette, mivel jóval az állam előtti időre nyúlt vissza.⁶ *Pater familias* csak *sui iuris* teljes jogú polgár lehetett,⁷ *patria potestas* alá tartoztak azok, akik felett a *pater familias* jogait nem a *dominica potestasból* vagy a *manusból* kifolyólag gyakorolta: a törvényes házasságban nemzett gyermek,⁸ az örökbefogadott gyermek,⁹ a törvényesített gyermek, vérszerinti és örökbefogadott gyermek felesége (*manusos házasság esetén*), ha atyjuk *patria potestas* alatt állott, az unokák, dédunokák stb. és ezek feleségei (*manusos házasság esetén*).¹⁰ A *pater familias* személyileg a következő pozitív jogosultságok illették meg: *ius vitae ac necis, ius exponendi, ius vendendi, ius noxae dedendi*.¹¹

Tekintettel arra, hogy Amunátegui vizsgálódásának középpontjában a családtagok élete és halála feletti *pater familias* jog (*vitae necisque potestas*) áll, ezért itt is e kérdéskörre kívánjuk figyelmünket összpontosítani.¹² Azon kérdésben, hogy a *iudicium domesticum*, vagyis azon bíróság, amelynek összehívásával a *pater familias* a hatalma alá tartozó személyek felett ítélezhetett, valóságos bírászkodás volt-e, a szakirodalom erősen megosztott. Mommsenre vezethető vissza azon nézet, mely nem ismeri el a *iudicium domesticum*ot valóságos bírászkodásnak.¹³ Mommsen a *iudicium domesticum* fogalmat *oxymoron*ként elutasítja, és csupán *Hauszucht*ról beszél, ami *coercitió*nak vagy *disciplin*ának is nevezhető, tehát a *iudicium domesticum*, vagyis szerinte a *Hauszucht* nem egyéb, mint *Gewissensgericht*.¹⁴ Mommsent követvén Volterra azt állítja, hogy a *iudicium domesticum* ítélete nem mentesítette a hatalom alattit az állami bírósági eljárás és az általa kiszabott büntetés alól,¹⁵ valamint hogy a bűncselekmény elbírálására felállított állami bíróság léte már önmagában is kizárja a *iudicium domesticum*nak mint jogintézménynek a létét.¹⁶ Hasonló gondolattól vezetve Mommsen is hiányolja a *iudicium domesticum* által elbírálandó bűncselekmények körének pontos meghatározását.¹⁷ Kunkel véleménye szerint ezen gondolkodásmód nem volt jellemző a rómaiakra, hiszen az állami igazságszolgáltatás rendjében is voltak hatásköri átfedések, ami azt bizonyítja, hogy a meghatározott bűncselekmények elbírálására rendelt törvényszékek hatásköre sohasem vált kizárólagossá, a házibírászkodás és az állami igazságszolgáltatás között, s amíg ezek egymás mellett léteztek, kölcsönös hatásköri konkurencia érvényesült közöttük.¹⁸ Kaser – noha nem tagad meg a *iudicium domesticum*tól olyan határozottan minden jelentőséget, mint Mommsen és Volterra – , hangsúlyozza, hogy nem tartozott a *ius* körébe.¹⁹ Valóságos bírászkodást látnak a *iudicium domesticum*bán, akik Geib véleményét többé-kevésbé magukévá tették, szerinte ugyanis a *pater familiast* családjának tagjai felett megillette a büntetőbíráskodás joga.²⁰ A rómaiak a családban az állam kicsinyített mását látták, amelyben a *pater familias* megfeleltethető az *imperium*mal rendelkező *magistratus*nak, s hasonlóképpen párhuzamba állítható *iudisdictó*juk is,²¹ amint erre már Bonfante határozottan felhívta a figyelmet.²² Ezen véleményhez csatlakozott Düll, noha véleménye szerint a *iudicium domesticum*bán a *pater familiast* nem kötötte szükségszerűen a *consilium* véleménye.²³ Kunkel a feleség és a gyermekek főbenjáró büntetőségét feltétlenül a *consilium*hoz köti, és úgy véli, hogy a *pater familias* nem függetleníthette magát a *consilium* többségi ítéletétől a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát illetően.²⁴ Amunátegui – igen helyesen – szintén jogi relevanciát tulajdonít a *iudicium domesticum*nak, és ezt az apai hatalom korlátjaként figyelembe véve tárgyalja a forrásokban fellelhető eseteket.²⁵

Álljon itt néhány példa, amelyekből kitűnik, hogy amennyiben az atya az őt megillető *ius vitae ac necis* kívánta gyakorolni, és mentesülni akart a gyilkosság vádjától, az ügyet a *consilium necessariorum*bán kellett tárgyalnia. Livius két hagyományt közöl Sp. Cassius elítéltetéséről és haláláról.²⁶ Az egyik szerint atyja hajtotta rajta végre a halálos ítéletet; miután otthonában megtartotta a szükséges tárgyalást, fiát megkorbácsoltatta és kivégeztette. A fiú vagyonát Ceresnek ajánlotta fel, ebből szobrot csináltatott, és ráíratta, hogy azt Cassius családja készítette. A másik hagyomány szerint Cassius ellen Caeso Fabius és L. Valerius *quaestorok* emeltek *perduellio* miatt vádat és a *comitium* előtt lefolytatott eljárásban ítélték el i. e. 486/5-ban. Livius hajlik arra, hogy a második hagyománynak adjon hitelt. Így tehát a hitelesnek értékelhető hagyományban a *iudicium domesticum* példája tárul elénk. Az atya parancsára történő megölés nem önkényes, mert az ügyet megvizsgálták és megtárgyalták. A *consilium necessariorum*ot Livius kifejezetten nem említi ugyan, de amint ez az általa közölt egyéb esetekből kiderül, ez Augustus korának írója számára természetes volt, szándéka e híradással elsősorban az ősi idők családfői *severitas*ának és *gravitas*ának kiemelése.²⁷ A *familia* szónak jelen esetben *családként*, és nem *vagyonként* történő fordítása látszik helyénvalónak, mert Livius is csupán a fiú *peculium*ának *consecratió*ját említi, márpedig a

*familia (pecuniaque)*²⁸ nem használták a *peculium* szinonimájaként. A *damnatus* kifejezés éppenséggel nem bizonyítja azt, hogy az atya önállóan, *sine consilio* hozta volna az ítéletet, mert a *condemnare* és a *damnare* szavak a klasszikus *quaestio*s perben a vádló tevékenységét is jelölik.²⁹ L. Tarius Rufus (*consul suff.* i. e. 16.) fiát, aki az életére tört, csupán száműzetéssel büntette, és az előzőleg kikötött évjáradékot is tovább fizette neki.³⁰ Ha Seneca csupán a *bonus pater familias*st dicsérné, úgy az eset leírása a *pater familias* korlátlan büntetőhatalmának bizonyítékául szolgálna. A filozófus azonban Augustusról is mint *bonus princeps*ről emlékezik meg. A császár dicséretéből és viselkedésének leírásából egyértelműen kiderül, hogy a *filius* bűnét a *consilium* bírálta el, ennek legtekintélyesebb tagja Augustus volt, ám csupán tagja, hiszen ügyelvén arra, hogy az atya vezesse a *cognitió*t, nem kérte magához a *consilium*ot, illetve annak tagjait, hanem ő kereste fel azokat a családfő otthonában. A *cognitio* lefolytatása után, amelyben a fiú alkalmat kapott a védekezésre, a szokásos eljárási rend szerint a jelenlévők szóban adták volna le szavazataikat a fiú bűnösségének kérdésében, ám Augustus megakadályozván, hogy neki, mint legrangosabbnak elsőként leadott szavazata a többiek befolyásolja, írásbeli szavazást javasolt. Miután a táblákat, amelyekre a *sententiá*kat írták, beszédtek, ám még nem nyitották fel, esküt tett arra, hogy Tarius örökségét nem fogja elfogadni. A bűnösség kérdéséről tehát ezen esetben írásban döntöttek, s ebben nem akarta őket befolyásolni. A büntetés kiszabásánál azonban a *consilium*ot enyhe ítélet hozatalára kívánta ösztönözni, ami már szóban történt meg. Tariusnak a szótöbbség alapján kellett döntenie, ugyanis ha csupán tanácsnak tekintette volna a *sententiá*kat, úgy Augustus azon igyekezete, hogy szavazatával ne befolyásoljon senkit sem, csupán egyenrangú szavazatként számítsák be az övét is, felesleges lett volna.³¹

A *Digestá*ban a *iudicium domesticum*ra vonatkozóan jóformán minden nyomot gondosan töröltek a kompilátorok, mivel a *patria potestas* már Iustinianus előtt is pusztán nevelő, fegyelmező hatalommá csökkent, így a *iudicium domesticum*ban gyakorolt *ius vitae ac necis* teljességgel elvesztette jelentőségét. Tehát a *iudicium domesticum* és a *consilium* hiánya nem bizonyítható azon *argumentum e silentio*val, hogy a iustinianusi kodifikációkban nem találhatunk ezekre utalást.

Amunátegui monográfiája kiemelkedő alapossággal rendszerezi és elemzi a forrásanyagot, mintegy példát adva arra, hogy bizonyos római jogi intézmények, kiváltképp archaikus kori intézmények esetén az elsősorban nem jogi, hanem irodalmi céllal íródott forrásokból hogyan lehet a jogtörténeti kutatás számára érdemi eredményeket nyerni. A jogász látásmód mellett az ehhez szükséges filológiai és történeti ismeretek fölényes birtokában lévő szerző monográfiája méltán érdemli meg, hogy a nemzetközi romanisztikában elfoglalja méltó helyét a római családi jog történetének mérvadó munkái között.

¹ Habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

² Ulp. D. 8, 5, 8, 5.

³ Th. Mommsen: *Römisches Strafrecht*. Leipzig 1899. 17. sk; 20.

⁴ Ulp. D. 50, 16, 195, 2. *Paterfamilias est, qui in domo dominium habet.*

⁵ *Inst.* 1, 8.

⁶ Pólay E.: *Az atyai hatalom intézményének alapvonalai a római jogban*. Miskolc 1940. 7.

⁷ *Inst.* 1, 9, 1-2.

⁸ *Gai. inst.* 1, 55.

⁹ *Gai. inst.* 1, 97.

¹⁰ Pólay 1940. 14.

¹¹ Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest 1996. 239.

¹² Ehhez egyéb tekintetben lásd Nótári T.: *De iure vitae necisque et exponendi*. Jogtudományi Közlöny 53. 1998/11. 421-434.

¹³ Mommsen 1899. 16-26.

¹⁴ Mommsen 1899. 17.

-
- ¹⁵ E. Volterra: *Il preseto tribunale domestico in diritto romano*. RISG II. 1948. 117.
- ¹⁶ Volterra 135. skk.
- ¹⁷ Mommsen 1899. 20.
- ¹⁸ W. Kunkel: *Das Konsilium im Haugericht*. ZSS 83. 1966. 222.
- ¹⁹ M. Kaser: *Der Inhalt der patria potestas*. ZSS. 83. 1971. 69.
- ²⁰ E. Geib: *Die Geschichte des römischen Criminalprozesses*. Leipzig 1842. 82.
- ²¹ Sen. *contr.* 10, 2, 8; Gell 10, 23, 4; Sen. *epist.* 47, 14.
- ²² P. Bonfante: *Corso di diritto romano*. Roma 1925. I. 98.
- ²³ R. Düll: *Iudicium domesticum, abdicatio und apoceryxis*. ZSS 63. 1946. 60.
- ²⁴ Kunkel 1966. 249
- ²⁵ Amunátegui 2009. 114. skk.
- ²⁶ Liv. 2, 41, 10-12.
- ²⁷ Kunkel 1966. 225.
- ²⁸ A *familia pecuniaque* tárgyához lásd Zlinszky J.: *Familia pecuniaque*. JT VI. 1986. 395-406.
- ²⁹ Amunátegui 2009. 60. skk.
- ³⁰ Sen. *clem.* 1, 15, 2-6.
- ³¹ Amunátegui 2009. 92. skk.